

VIESTNIK

HRVATSKOGA

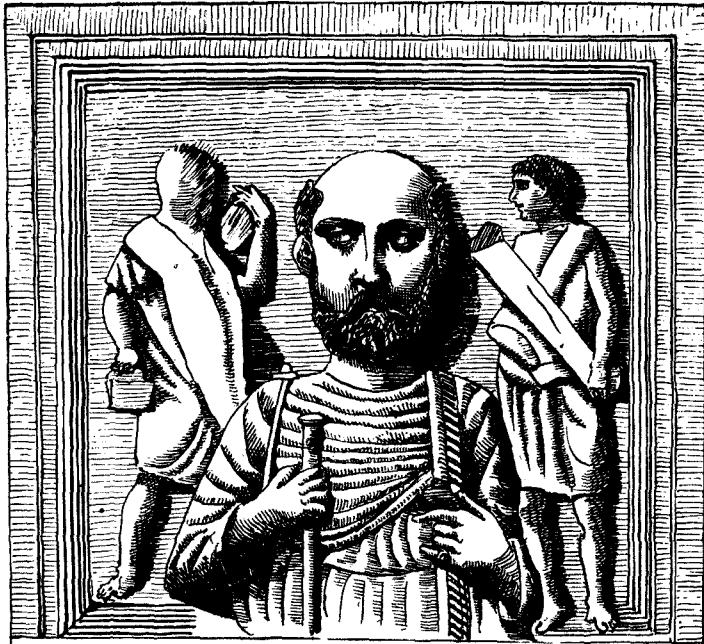
ARKEOLOGIČKOGA DRUŽTVA.

Nadgrobnni spomenik

rimskoga centurijona M. Herennija Valenta nadjen u
Vinkovcima.

Prekapajući sredinom novembra 1891. neki nadničar vrt mogega kolege g. profesora Josipa Riesela u njemačkoj ulici u Vinkovcima nešto dublje nego obično, jer je isti gospodin odlučio bio na istomu mjestu loze posaditi, naidje u dubljini od jedno 0·50m na nekakav kamen. Gospodin profesor odmah odredi, da se taj kamen izvadi, na što je uz velik trud iz dubljine od malo ne do tri metra izkopan i dignut ogromni nadgrobnni spomenik rimskoga centurijona M. Herennija Valenta, koji ovdje priobćujem.

Spomenik, izklesan iz dobra vapnenjaka, stajao je u zemlji tako, da mu je gornja strana bila dole okrenuta, a ležao je nešto koso na onoj strani, na kojoj je napis, što je takodjer i razlogom, da su se napis i rezbarija prilično dobro sačuvali. Kamenu je visina 2·46m, širina 0·92m a debljina 0·32m, te sastoji od dva diela. Gornji dio, visok 0·97, pokazuje u okviru od 0·11 širine, u visokom reliefu (haut relief) dobro sačuvano, 0·64 visoko poprsje pokojnikovo, gologlava, ćelava, bradata starca, odjevena togom, koji drži u lievici držak mača, a u desnici centurijonsku palicu (vitis). Drugih centurijonskih znakova, kao n. pr. corona civica, kacigu sa konjskim repom ili kakovih znakova odlikovanja, nema. Poprsje, komu se na malomu prstu lieve ruke vidi pečatni prsten, dobro je sačuvano, jedino je nos malo okrnut. Do poprsja stoji sa svake strane, okrenuta prama njemu po jedna punolika bosonoga mužka osoba u kratkomu bez rukava hitonu, koji ne siže ni do koljena, izklesana u visokomu reliefu. Onoj na lievo, 0·60 visokoj, koja stoji nešto u profilu, te drži u spuštenoj desnici tabellu, odlo-

D M
 M·HE RENNIO
 TROMENTINAENT
 SA·ONA·E·VOCATO
 LE G·XI·CL·>LEGEI·SD
 >LE G·T·ADI·>LE G·II·ADI
 >LE G·XV·APOL·>LE G·ITER·
 T·ADI·>LE G·III·FL·CO·H·V·
 I·S·T·POST·STIP·L·V·
 VIXIT·ANNIS·LXXV·
 M·HERENNIVS·HELIVS
 LIBERTVS·ETHERES·
 PATRONO·B·M·F·C
 H·M·H·N·S·

mljena je skoro cijela glava i dio vrata, te predmet, što ga je u uzdignutoj lievici držala. Osoba na desno, 0·62 visoka, stoji »de face«, ali je glavu okrenula prema poprsju, te drži sa obje ruke (desna uzdignuta, lijeva spuštена) široku vrpcu, da s'njom valjda pokojnikovo poprsje ovjenča.

Rezbariju gornjega diela dieli 0·13 široka pruga od polja, na kojemu je napis. Na toj su prugi u plohozebi (bas relief) izradjene dvie lovačke scene: na lievo goni lovački pas srnu, a drugi na desno zeca. Jednomu i drugomu psu vidi se oko vrata ovratnik.

Polje, 1·17 visoko, na kojemu je napis u 14 redaka izrezan, ogradjeno je s obje strane korinthskim pilastrima, kojima glavice imaju nešto različit oblik, dočim svaki od stupova ima po dvie kanelire. Stup na lievo ima bazu, sastavljenu od tri ploče, koja je na onomu na desno sa po prilici četvrtinom stupa odbijena. Slova u pojedinim redcima razne su veličine: u prvom redu 0·075, u drugom 0·067, u trećemu 0·061, u četvrtomu 0·057, u petom i četrnaestom 0·05, u šestom 0·045, a u ostalima između 0·038 i 0·041. Slova su prilično liepo izražena. U 3. redu je nešto neobičnije, da je slovo prve rieči u spoju sa prvim slovima sljedeće rieči, što je klesar morao uraditi, jer mu je valjalo štediti prostor, da sve stane na kamen, što je trebalo.

Izpod polja, na kojemu je napis, ima još 0·32 velik komad kamena, koji je na donjoj strani tako usječen, da se daje zaključivati, da je kamen negda okomito stajao, utaknut u odgovarajuću izdubinu budi druge jedne nadgrobne ploče, koja je na samomu grobu ležala, budi izzidanoga postamenta. Budući da se je kamen na desnoj strani znatno okrnjio, tako da je odlomljena i baza i jedan dio desnoga pilastra, srušio se je spomenik strmoglavce u rupu, koja se je pred njim u kakvugod svrhu načinila. Dodajem još, da se grob sâm nije mogao nalaziti na onomu mjestu, gdje je kamen nadjen, jer nisu nadjeni nikakovi ostateci, koji bi to zaključivati dali, nego valjda negdje sasvim u blizini.

Napis, koji se sasvim sigurno pročitati daje, jer ima suviše i ostataka od ono nekoliko oštećenih slova, koja bi se inače bez ikakove poteškoće iz smisla dala nadomjestiti, glasi: D(iis) M(anibus). M(arco) Herennio Tromentina Valenti, Sa[l]ona, evocato leg(ionis) XI. Cl(audiae), c(enturioni) leg(ionis) eiusd(em), c(enturioni) leg(ionis) I. adi(utricis), c(enturioni) leg(ionis) II. adi(utricis), c(enturioni) leg(ionis) XV. Apol(linaris), c(enturioni) leg(ionis) (iteru(m)) I.

adi(utricis), c(enturioni) leg(ionis) IV. Fl(aviae) coh(ortis) V. [hast(ato) post(eriori) stip(endiorum) LV. [v]ixit [an]nis LXXV M(arcus). Herennius Helius, libertus et heres patrono b(ene) m(erenti) f(aciendum) c(uravit). H(oc) m(onumentum) h(eredem) u(on) s(equitur).

Spomenik je dakle postavljen centurijonu Marku Herenniju Valentu iz Salone u Dalmaciji, rimskomu gradjaninu iz tribus Tromentina, kojoj je Salona pripadala (vidi Salona od Fr. Bulića u programu spljetske gimnazije za školsku g. 1884/5. p. 29.), od njegova libertinca i baštinika M. Herennija Helija, te nam daje obratnim redom njegovu karijeru. Čovjek ovaj, doživivši starost od 75 godina, služio je svega 55 godina kao centurio kod pet raznih legija, koje su, kako se čini, sve stajale u podunavskim provincijama, kada je on kod njih bio. Započeo je u 20. godini života služiti u legio III. Flavia, i to kao centurio hastatus posterior u V. kohorti. Ovu je legiju ustrojio car Vespasijan (69—79), da njom nadomjesti četvrtu macedonsku. Već Vespasijan ju je smjestio u gornju Moesiju (Dio Cassius LV. 24.), gdje je i kasnije stajala. — Od ove premješten je Herennius k' legio I. adiutrix (»iterum« u tekstu napisa ima samo označiti, da je dvaputa kod te legije služio.) Ovu je legiju ustrojio Galba g. 68. od misenskih mornara, koje je Nero proti njemu u Hispaniju poslao. Došla je s' Galbom u Italiju, prešla je zatim k' Othonu, te se je zanj borila kod Betrijaka proti Vitelliju. Vitellius ju kao nepouzdanu posla u Hispaniju, a za Vespasijana pošla je u batavski rat, te je neko vrijeme stajala u Mogontijaku (Mainz). Odayle se je valjda za neko vrijeme vratila u svoj logor u Hispaniji. Za Domicijana ratovaše na Dunavu, a Trajan ju upotrebi u gornjoj Germaniji. Tek za Trajana je onda mogla doći u Panoniju, gdje joj je kroz stoljeća bio logor kod Brigecija (Brigetium, danas Uj Szöny nasuprot Komoranu). Od Trajanova vremena nosila je pridjevak »pia fidelis.« — Sljedeća legio XV. Apollinaris, nazvana po Apollonu, koji svojim strielicama ubija, za Augusta se nalazi u Panoniji. Za Klaudija I. pošla je u Syriju, Vespasijan ju opet metnu u Panoniju, ali tu nije dugo ostala, jer ju već za Hadrijana nalazimo u Kappadociji, gdje joj je logor bio u Satali — Legio II. adiutrix, odmah s' početka nazvana pia fidelis, ustrojena je kao legio classica (od ravenatskih mornara) od Othona. Vitellius ju posla proti Vespasijanu, ali mu se je iznevjerila, a Vespasijan ju na to za nagradu uredi kao pravu legiju i upotrebi za batavskoga rata na Rajni, gdje je kratko vrijeme stajala u Batavoduru. Već ju isti Vespa-

sijan premjesti u Britaniju (logor kod Iske u u zemlji Silura), te je valjda tek za Domicijana došla u Panoniju, gdje je ležala kroz stoljeća u Aquinku (Budim). — Pošto je još jednom služio kod legio I adiutrix, predje Herennius k' legio XI. Claudia, koja je to ime i pridjevak pia fidelis dobila od cara Klandija I. radi njezina ponašanja pri ustanku Furija Kamilla Skribonijana u Dalmaciji. Već od kasnijega doba Augustova bila je u Dalmaciji smještena, te je tu ostala, dok nije Vespasijan dokinuo dalmatinske logore u Burnu i Delminiju, koji su u njegovo doba već suvišni bili. Za batavskoga rata na Rajni, stajala je neko vrieme u Vindonissi (Windisch kod Züricha u Švajcarskoj). Trajan ju upotrebi u Daciji, te je posle njega bila stalno smještena u Moesiji, gdje ju kasnije nalazimo u Dorostoru na Dunavu. — Izsluživši kod te legije, pozvan je Herennius radi osobite sposobnosti, da i dalje uz mnogo bolje uslove ostane u službi kod nje (evocatus leg. XI. Cl.), te se time daje raztumačiti onaj neobično veliki broj godina njegove vojničke službe.

Herennijev libertinac i baštinik, koji je iz zahvalnosti svomu patronu ovaj liepi spomenik postavio i kojega možda vidimo u jednoj od one dvie osobe kraj poprsja, bio je, sudeći po cognomenu »Helius«, valjda iz koje grčke pokrajine. Praenomen i nomen gentile je dakako, kada je pušten na slobodu, dobio od svoga patrona.

Što se tiče dobe, u koju taj spomenik spada, to bih, sudeći po dosta ukusnomu još obliku slova i po kiparskoj radnji, koja, ako i ne odaje osobita umjetnika, ono ipak nadkriljuje mnoge slične provincijalne radnje, rekao, da spomenik spada najkašnje u *drugu polovicu II. stoljeća poslje Isusa*. Najraniji u obće mogućí datum ovomu napisu bila bi doba cara Hadrijana (naime od ustrojenja IV. flavijske legije u prvim godinama Vespasijanova vladanja, dodavši još ono 55 godina Herennijeve vojničke službe.

Spomenici, na kojima nalazimo vojničku karijeru rimskoga nižega častnika, nisu baš jako riedki. Sličan n. pr. napis centurijona Tita Flavija Pomponijana iz Salone a sada u spljetskomu muzeju vidi u Bulićevoj publikaciji u programu spljetske gimnazije za šk. g. 1885./6. p. 57.

Držim, da neće biti suvišno, ako ovdje dodam u kratko još nekoliko o rimskim legijama i njihovu uredjenju u doba careva: Pobjedivši Oktavijan kod Akcija (31 pr. Is., suparnika si Marka Antonija i uzevši i njegove vojnike u svoju službu imao je veću

vojsku, nego što je od sele trebala, da se uzmogne državna medja od napadaja barbarskih naroda obraniti. S toga on, razpustivši veći dio i svoje vojske i nadarivši vojnike zemljištem, zadržao samo 25 legija, koji broj nisu ni njegovi prvi nasljednici mienjali. Među ovima bilo je 5 legija Antonijeve vojske: .III. Cyrenaica (možda ostatak Lepidove vojske), III. Gallica, IV. Scythica, VI. Ferrata i X. Fretensis, koje su skoro bez prestanka u Syriji i Egiptu smještene bile. Ostalih 20 legija (br. I.—XX.) bilo je porazmješteno, koje u sjevernoj Africi i Hispaniji, koje uz Rajnu i Dunav. Ovo prvo razmještenje promjeni se u brzo sasvim radi velikoga illyrskoga rata i radi poraza Quinctilija Vara u tentoburžkoj šumi. One tri Varove legije, koje su Germani sasjekli, nisu doduše više obnovljene, jer su Rimljani od toga vremena smatrali brojeve XVII., XVIII. i XIX. zlokobnima, ali mjesto njih (obnovi ili) ustroji August druge tri legije: V. Alauda za dunavsku, XXI. Rapax za porajnsku a XXII. Deiotariana za istočnu vojsku.

Od Augusta do Klaudija I. stajale su legije ovako: u sjevernoj Africi i duž ruba velike pustinje bila je kroz stoljeća legio III. Augusta, kojoj je glavni logor bio u Theveste, a od Hadrijana u Lambaesi u Numidiji. Samo privremeno došla je za Tiberija za Tacfarinatova ustanka ovamo iz Panonije legio IX. Hispana. U Hispaniji, u kojoj je bilo još nepokorenih gorskih plemena, bile su u prvi kraj tri legije: IV. Macedonica (mjesto nje uredi Vespasijan po njemu nazvanu legio IV. Flavia Felix), VI. Victrix i X. Gemina. Glavni je tu logor bio kod Leona, dočim je jedna legija bila valjda stacionirana u Pisoraki (danas Herrera na Pisergui). Od Vespasijanova vremena imala je Hispanija samo dvie, a od Domicijana samo jednu legiju, dočim iza Dioklecijana nema više stalne posade. Najjača posada stajala je na Rajni protiv Germana i to u dolnjoj Germaniji četiri legije: I. Germanica (mjesto nje je iza batavskoga rata ustrojena I. Minervia), V. Alauda (propala za Domicijana u ratu protiv Dačana), XX. Valeria Victrix i XXI. Rapax (propala posle Hadrijana u kojemu ratu) a u gornjoj Germaniji takodjer četiri: II. Augusta, XIII. Gemina, XIV. Gemina Martia Victrix i XVI. Gallica (mjesto nje ustroji Vespasijan po njemu nazvanu legio XVI. Flavia Firma). Glavni logori bili su Castra vetera (Birten kod Xantena) u dolnjoj i Mogontiacum (Mainz) u gornjoj Germaniji, a pojedine su legije u razno doba bile u posadi u Noviomagu (Nimwegen), Novaesiju (Neuss), Bonni (Bonn), Argentoratu (Strass-

burg) i kod Vindonisse (Windisch kod Züricha). Posada na donjoj Rajni smanjena je kasnije, te je sastojala za Trajana barem još od tri legije a možda od Hadrijana, ali sigurno već od M. Aurelija, samo od dvie. I u gornjoj Germaniji stajale su od M. Aurelija samo dvie legije, ali je taj car smjestio protiv Germana na gornjemu Dunavu po jednu legiju u Rhaetiju (castra Regina, današnji Regensburg) i Noricum (Laureacum kod Ennsa), gdje su do toga vremena stajale samo pomoćne čete u manjim logorima.

U Panoniji, Moesiji i Dalmaciji bilo je sedam legija, i to u Panoniji tri: VIII. Augusta, IX. Hispana (za Hadrijana je dokinuta) i XV. Apollinaris, u Moesiji dvie: V. Macedonica i IV. Scythica, a u Dalmaciji dvie VII. i XI., prozване obje po caru Klaudiju I. Claudia pia fidelis. Dalmacija je imala dva legijska logora: Burnum u dolini Krke i Delminium u dolini Cetine, ali jih je Vespasijan, jer su u njegovo doba već suvišnimi bili, dokinuo. U Panoniji je, kako se čini August bio odabrao Sisciju, da bude glavnim branikom rimske vlasti, ali je već Tiberije smjestio logore na Dravu, gdje je jedan sigurno bio u Poetoviju (Optuj u Štajerskoj) na norijskoj medji. Na Dunavu nije za vladara iz julijsko-klaudijske kuće bilo logora nego ga je samo branilo rimsko brodovlje. Vespasijan dokinu i dravske logore, te osnuje kao glavni logor Panonije Carnuntum (Petronell na Dunavu) i kraj njega Vindobonu (Beč). Moesijski su logori bili Viminacium (Kostolac kod Biograda) i Singidunum (Biograd) u gornjoj Moesiji. Kada je Vespasijan dokinuo dalmatinske logore, premjestio je tamošnje legije u Moesiju, valjda u blizinu Viminacija. Dolnju su Moesiju u prvi kraj branili thrački kraljevi. Medja na srednjem i donjem Dunavu postala je od vremena rata sa Dačanima još važnijom od one na Rajni, te mjesto dva glavna zapovjedništva nalazimo od Domicijana tri, a od Trajana pet (gornjo i donjo panonsko, gornjo i donjo moesijsko i dačko) sa ukupno deset legija. Novi su legijski logori metnuti u donjoj Moesiji u Novae (kod Svištova), Durostorum (Silstrija) i Troesmis (Iglica kod Galca) a u donjoj Panoniji u Acumincum (~~Stari Slankamen~~) nasuprot ušća Tise u Dunav. Dacija je dobila za Trajana jednu legiju kod Apula (Erdeljski Biograd — Karlsburg) a za S. Severa drugu u Potaissu (Thorda). Logor u Acuminku dokinu valjda Hadrijan i premjesti tamošnju legiju u Aquincum (Budim), a valjda je i u isto doba došla jedna od gornjo-panonskih legija u Brigetium (Uj Szöny nasuprot Komoranu).

Na Eufratu i u Siriji stojale su suprot Parćana pod zapovjedništvom syrskoga namjestnika četiri legije: III. Gallica, VI. Ferrata, X. Fretensis i XII. Fulminata. Gdje su logori syrske vojske bili, za sada se nezna sasvim sigurno. Spominju se logori u Antiochiji, Raphanea i Samosati, a na Eufratu je bio glavni logor u Zeugmi (nasuprot Biredjiku). Za Vespasijana dobiše Palaestina i Kappadocija posebna zapovjedništva, te su u potonjoj bili legijski logori u Satali i Meliteni Trajan ustroji arabsko zapovjedništvo sa logorom u Bostri, a S. Severus razdieli syrsko zapovjedništvo na dva: coele-syrsko i syrophoeničko. Od toga su vremena stojale i nove dvie legije u mesopotamskim logorima kod Resaine i Nisiba.

Egipatska posada sastojala je od dvijuh legija (u prvi kraj tri): III. Cyrenaica i XXII. Deiotariana, te je logor bio pred samom Aleksandrijom. Od Domicijanova vremena bila je tu samo jedna legija.

Osvojivši Rimljani za Klaudija I. Britaniju,¹ u koju su u prvi kraj poslani četiri legije, valjalo im je pojačati one posade, koje su ih morale odstupiti. Klaudije pridiele porajnskoj vojsci novoustrojene dvie legije: XV. Primigenia (postradavši u batavskom ratu spojena je sa legio VII. Galbiana u novu legio VII. Gemina, koja je smještena u Leon u Hispaniji) i XXII. Primigenia. Za sigurnost alpskih zemalja i Italije ustroji Nero 28. legiju I. Italica, te ju u prvi kraj smjesti u Lugdunum (Lyon) na Rhodanu.

Kada je g. 68. došlo do ustanka proti omraženoj Neronovoj vladi, povuče ovaj za svoju sigurnost momčad sa mornarica u Raveni i Misenu u Rim i pošalje Misensku protiv Galbe u Hispaniju, ali se ova odmetnu od njega i priedje na stranu njegovog protivnika, koji od nje ustroji novu legio I. Adiutrix, dočim je od rimskih građana iz Hispanije načinio legio VII. Galbiana (prijdevak je inače dvojbena). I ravenski mornari zatraže od Galbe pri njegovu dolazku u Italiju, da ih svrsta u posebnu legiju, ali on to ne učini, već ih dade većinom sasjeci. Ovu momčad složi Otho in numeros legionis a Vespasijan, koji je i druge neke legije preustrojio, davši im ujedno nova imena, ustroji iz nje novu legio II. Adiutrix Pia Fidelis, tako da je rimski država za njega brojala 30 legija. Taj se broj snizi

¹) Britanski su logori bili Eburacum (York), Isca (Caerleon) i Deva (Chester) a neko vrijeme i Viroconium (Wroxeter kod Shrewsburya) i Lindum (Lincoln).

valjda za Domicijana, kada su propale legio V. Alauda i XXII. Deiotariana, ali ga Trajan opet postiže ustrojivši legio II. Traiana (u Egiptu) i XXX. Ulpia Victrix (na Rajni). M. Aurelije nadomjesti IX. Hispana i XXI. Rapax sa dvie nove II. Italica (u Noriku) i III. Italica (u Rhaetiji) a za Septimija Severa, koji je ustrojio I. II. i III. Parthica (od kojih je druga dugo vremena stajala u Italiji, a ostale u Mesopotamiji), bile su svega 33 legije.

Ciela je ova vojska već od Augustova vremena smještena bila u pograničnim pokrajinama, da brane državu od barbarskih napadaja. Ako je drugdje u državi samoj bilo još nepodloženoga ili nemirnoga žiteljstva kao u nekim gorskim predjelima male Azije, smjestila bi se onamo po koja kohorta, koja bi ga na uzdi držala. Stalnu posadu je inače imao samo Rim, gdje su bili praetorijanci, cohortes urbanae i vigilum, te Lugdunum i Karthago, gdje je bila po jedna kohorta stražara, uredjena poput rimskih.

Da ne preotme maha gusarenje obstajale su dvie mornarice pod zapovjedništvom dvojice praefekta, smještene u Misenu kod Napulja i u Raveni, koje su u drugim nekim lukama imale detaširane odjele. Manje flotile na crnomu moru, na medjašnjim riekama i na nekim jezerima podpadale su pod namjestnika dotične provincije.

Svaka se je legija mogla smatrati posebnim vojnim odjelom, te je sastojala od 6100 pješaka i 730 konjanika, koji su bar obično bili rimski građani, Oni su bili razvrstani na 10 kohorta po 6 centurija. Jedino je prva kohorta imala 10 centurija, te je brojala 1105 pješaka i 132 konjanika, dočim je u ostalim bilo po 555 momaka i 66 konjanika. Zapovjednici kohorte bili su vojnički tribuni a centurije su stajale pod centurijonima, kojih je dakle bilo u svakoj legiji 64. Od ovih se je prvi po činu zvao primus pilus drugi primus princeps, treći primus hastatus i t. d. Uz svakoga centurijona bio je po jedan niži častnik (optio). Osim rimskih građana pripadalo je svakoj legiji još do 4000 i više momaka raznih narodnosti, koji su, razvrstani u odjele po 500–1000 momaka, služili ili kao lahkooružani pješaci (cohortes auxiliae) ili kao konjanici (alae), a zapoviedali su im vojnički tribuni i praefekti viteškoga čina. Svaka je legija imala i neki stanoviti broj ratnih sprava (ferramenta, machinae, tormenta), tako da su u njoj bile zastupane sve vrsti oružja.

Carski legati, koji su zapoviedali legijama i pridieljenim jim

pomoćnim četama, često puta svoje časti nisu dobili radi svoje sposobnosti, već su tu uplivala visoke gospodje ili moćni carski libertinci. Momčad legija rekrutovala bi se iz rimskih građana gornje Italije i provincija, dočim je italsko žiteljstvo obično služilo u praetorijanskoj četi. Mnogi bi doduše Italci služili kao dobrovoljci u posebnim kohortama civium Romanorum, kod kojih je služba bila mnogo laglja nego u legijama. Gubitak se je obično nadomještavao dobrovoljcima, a ako ih nije dosta bilo i novačenjem. Odličniji građani začeli bi službovati odmah kao centurijoni, te su izsluživši, u svojim municipijima bili veoma ugledne osobe. Kao znak svoje časti imali su centurijoni batinu (vitis), kojom bi sami kaznili vojnike, koji su što skrivili. Mnogi su to znali činiti u tolikoj mjeri, da su jim vojnici dali nadimak »baculus«, kojega je gdjekoji kasnije sasvim ozbiljno kao dio svoga imena zadržao. Centurijoni nosili su na glavi građanski vienac od hrastova lišća a kacige su jim bile uriešene konjskim repovima. Ovi su ljudi bili obično veoma pouzdani i izkusni, što se od viših časnika ponajviše baš nije moglo reći. To su naime bili mladi ljudi iz najodličnijih porodica, kojima je samo do toga bilo stalo, da službom u vojsci unapriede svoju građansku karijeru i da što brže dodju do viših magistratura i do mjesta u senatu. Izsluženi bi centurijoni dobili lijepu odpravninu i stupili bi u civilnu službu kao praefekti ili prokurator, za koje su službe i onako bili dobro usposobljeni, pošto su namjestnici centurijone obično upotrebljavali još za vremena njihova vojničkoga službovanja i kod uprave provincije budi kao zapovjednike u udaljenijim predjelima, budi da utjeraju porez i dugove, budi da rieše parnice glede medja izmedju pojedinih obćina, budi kao upravitelje rudnika, budi u kakvugod drugu svrhu.

I vojnici bi se u mirno doba npotrebljavali za druge svrhe, osobito za gradnje. Legije i kohorte imale su svoje vlastite ciglane, što nam dokazuje mnogobrojna ciglja sa njihovim pečatom. Vojnici su gradili i ceste, kopali kanale, da se osuše bare ili natope suhi predjeli, a u Sriemu su po nalogu cara Proba sadili vinograde. Ovo vječno poslovanje bilo je od velike važnosti, da se uzdrži vojnička stega, te su gdjekoji zapovjednici toga radi i suviše poslove naredjivali, samo da vojnike čim zabave. Tako je jednom neki zapovjednik dao preko zime sagraditi brodovlje, kojega nije ni trebao. Proživivši vojnici najbolji dio svoga vieka u logoru na medji, po obavljenoj službi nagradjivani bi bili zemljištem u istim medjašnjim

predjelima, te su tamo kao rimski koloniste sačinjavali velevažan kulturni elemenat. Naseljavanje rimskoga žiteljstva u negda barbarskoj zemlji bilo je i razlogom, da su se provincije brzo romanizovale. Jedino je na iztoku grčki živalj, podupiran od samih vladara, i nadalje prevladjivao.

Prof. Josip Brunšmid.

Predpovjestni spomenici vrličke okolice u Dalmaciji.

1. Svojim predpovjestnim spomenicima poznata je Dalmacija, kao i cijeli balkanski poluotok kome ona pripada, tek od nazad nekoliko godina. Prvi, koji je u tom pogledu svratio pozornost učenog svieta na Dalmaciju, jest prof. S. Ljubić. U svome »Popisu predmeta iz predhist. dobe u nar. zem. muzeju u Zagrebu«, koji je sa četiri table izdan u Zagrebu god. 1876., a namijenjen predhist. međunarodnome sastanku u Pešti, opisao je isti na str. 3. pod naslovom *Klinovi* i jedan predpovjestni klin iz kamene dobe nadjen u Dalmaciji, a jošte god. 1869. nabavljen za nar. muzej u Zagrebu. Kasnije se je naravski posvetila veća briga sabiranju predpovj. predmeta, te su danas u tom pogledu dobro poznata mjesta Dalmacije: Korčula, Pelješac, Hvar, Ugljan, Kućište, Sinj, Vrlika itd.

2. Što se tiče vrličke okolice, moramo napomenuti, da je ona svojim naravnim položajem, obiljem voda i množtvom špilja bila vrlo zgodnim boravištem predpovjestnome čovjeku. Njene špilje oko vrela Cetine poznao je i iztraživao već *Albert Fortis*, koji u svom „*Viaggio in Dalmazia*“ (Venezia 1774. II. 65.) kaže o njima: „*Alcune di esse ad onta della loro asprezza ed oscurità furono in altri tempi frequentate da uomini selvaggi, e forse anco feroci al paro degli orsi, e vi si vedono tuttora de' vestigi di muro fabbricati rozamente per vieppiù renderne forte et angusto l' ingresso.*“ Što se tiče zidova izpred pećina, isti se opažaju pred Vukovićevom pećinom u Cetini i pred pećinom na Kozjaku poviše Kieva, ali ti zidovi su djelo sredovječno, po čemu su te špilje bile zakloništem pred turskim nasrtajem. To se vidi odatle, što su zidovi providjeni puškaricama i zidani tvrdo mazom, dočim su predpovjestni zidovi obično prosto naslagano kamenje; a to bi se moglo reći samo o poznatoj velikoj špilji Cetinki (Milaševoj). U Kievskoj pećini moglo